

Dubravka STOJANOVIĆ, istraživač-saradnik
Institut za noviju istoriju Srbije
Beograd

**PRILOG PROUČAVANJU POLITIKE SRPSKE
SOCIJALDEMOKRATSKE PARTIJE U VREMENU RATOVA
1912-1918.**

Apstrakt

U članku se obrađuju metodološki problemi koji izviru iz istraživanja SSDP. Stranka se posmatra na tri nivoa: 1. Javna, politička aktivnost stranke u kojoj ona ostavlja utisak nepokolebljive, načelne i doktrinarne političke grupe; 2. drugi nivo čine unutrašnji sukobi u stranci koji ukazuju na različita tumačenja načela; 3. društveni okvir srpskog društva iz koga nastaje stranka kao odlučujući faktor u njenom ideološkom i političkom formiranju.

Formiranje Srpske socijaldemokratske stranke 1903. godine jeste deo slike koja svedoči o pluralizaciji srpskog društva početkom dvadesetog veka. Nastala kao partija malobrojnog radništva u agrarnoj zemlji i narodu čije ujedinjenje i oslobođenje nije bilo dovišeno, SSDP je tokom čitavog svog postojanja morala da održava ravnotežu na tankoj ivici koja je delila i spajala klasno i nacionalno, nacionalno i internacionalno. Upravo zbog toga su stavovi stranke tokom ratova 1912-1918. godine posebno zanimljivi. Socijaldemokrati su u pitanju rata i rešenju srpskog nacionalnog pitanja videli sintezu svih ideoloških postavki na kojima se potvrđivala njihova doslednost. Dokazi koje su o svojoj političkoj posebnosti socijalisti često podnosili u vremenu ratova jesu i svedočanstva o prirodi srpske socijaldemokratije, ali i o društvu iz koga je ponikla.

Grada na osnovu koje se isražuju stavovi SSDP u vremenu ratova je obimna, ali je njen kvalitet neujednačen. Najviše podataka se može dobiti iz partijske štampe - "Radničkih novina", "Borbe" i "Budućnosti". Međutim, štampa kao izvorni dokument nalaže opreznost. Budući da je Socijaldemokratska partija bila centralizovana stranka kojoj je ideologija bila presudni kriterijum, glasila stranke su imala prvenstveno agitacioni karakter. Zbog toga se iz tih listova često pre može pročitati slika koju je stranka želela o sebi da stvori nego njena prava priroda. Ali, već i analiza utisaka koje su socijalisti želeli o sebi da ostave može mnogo reći o njima. Tekstovi u "Radničkim novinama" su najčešće bili programski i kroz njih se izražavala stranka kao celina. Zbog toga članci nisu potpisivani, što unosi poteškoće prilikom istraživanja, jer se samo na osnovu stila može utvrditi autorstvo, što nije uvek najsigurniji metod. Dodatni problem za istraživanje predstavlja cenzura. Česte beline, pogotovu u vreme prvog svetskog rata,

onemogućavaju potpuni uvid u njihove stavove. Pri tom, izgleda da je unutrašnja, redakcijska cenzura bila još oštrija od vladine. Međutim, i pored svih ograničenja, u partijskoj štampi se može naći mnoštvo podataka, a po koji put i vrlo otvorenih pokazatelja partijske strategije.

Knjige koje su pisali socijaldemokratski prvaci su nešto rečitiji izvor nego što je to njihova štampa. U prvom redu treba navesti knjigu Dimitrija Tucovića "Srbija i Arbanija"¹ koja je dragoceni izvor za analizu stavova stranke prema albanskom pitanju, ali i prema nacionalnom pitanju na Balkanu. Pored toga, tu su i tri knjige Dragiše Lapčevića: "Istorija socijalizma u Srbiji", "Rat i srpska socijaldemokratija" i "Okupacija",² u kojima ima i memoarskih beležaka koje bacaju svetlo na unutrašnji život stranke. Mnogo opširnije je o unutrašnjim odnosima u Partiji pisao Triša Kaclerović u svojim neobjavljenim memoarima³ koji se nalaze u Arhivu Srbije, koji, iako često nepouzdati, mogu pružiti objašnjenja koja se u drugim izvorima ne mogu naći.

Posebnu grupu istorijskih izvora čini dobro sačuvana obimna prepiska srpskih socijalista, koja se nalazi u Arhivu Srbije. Prepiska je grupisana u fond Socijaldemokratske partije i zbirke Triše Kaclerovića, Dimitrija Tucovića, Dragiše Lapčevića, Ljubomira Mičića, Koste Novakovića i Dušana Popovića. Poseban značaj ima prepiska koja je vođena posle 1915. godine kada je to bio jedini način komunikacije između članova Partije koji su se silinom ratnih uslova našli podeljeni. Zahvaljujući velikoj pažnji koju je naša posleratna istoriografija posvetila srpskom socijalističkom pokretu mnogi važni izvori su objavljeni. Posebno su važne objavljene zbirke pisama koje su sastavili Mihailo Todorović u knjizi "Srpski socijaldemokratski pokret za vreme Prvog svetskog rata" i Vlastimir Lapčević i Toma Milenković u "Prepisci srpskih socijalista u toku prvog svetskog rata".

Važan izvor su i objavljeni zapisnici sa sednica Narodne skupštine, na kojima su poslanici socijaldemokrata Dragiša Lapčeviću i Triša Kaclerović mogli na upečatljiv način da predstave stavove svoje stranke.

U celini se može reći da građa na osnovu koje se istražuju stavovi socijaldemokrata više skriva nego što pokazuje. Do pouzdanih zaključaka se može doći kroz naznake, koje tek upoređene sa gledištima II internacionale i posebno ruskog socijalističkog pokreta, mogu ukazati na pozadinske motive političkih postupaka SSDP. Bez ozbiljne naučne kritike izvora i neophodne distance građa može lako navesti na pogrešne zaključke i odvojiti pažnju od protivurečnosti koje su potresale SSDP, a u kojima se nalazi i suština problema.

Većina zaključaka naše posleratne istoriografije koja se bavila srpskom socijaldemokracijom upravo su posledica neodgovarajućeg odnosa prema istorijskoj građi, ali i prema samoj stranci. Iz tog odnosa prema stranci, koji je bio gotovo ličan, proizašlo je puno poverenje u izvorne podatke, čime je svaka sumnja postajala nedolična. Uzdizanjem srpskih socijalista na mesto ponosa srpske istorije, istoriografija im nije učinila uslugu. Postavivši se u položaj njihovih advokata, čak spremnih da prečute nešto što bi pomutilo idealnu sliku, istraživači su često

bili ortodoksni i od same stranke. Tako je propušteno da se uvidi prava priroda srpske socijaldemokratije, pa zbog toga ona još uvek nije postavljena na mesto koje joj pripada na srpskoj političkoj sceni.

U razdoblju posle drugog svetskog rata malo je bilo pitanja kojima je naša istoriografija posvetila toliku pažnju kao što je to slučaj sa kratkom istorijom SSDP, i to pogotovo sa političkom stranke prema nacionalnom pitanju.⁵ Pri tom su stavovi socijaldemokrata za vreme balkanskih ratova obrađivani samo usput, u monografijama koje se bave čitavim socijaldemokratskim periodom⁶ ili pojedinim vodećim ličnostima.⁷

Istorija SSDP u vreme prvog svetskog rata je ispričana, s jedne strane, kroz monografije kojima je rekonstruisana celokupnost problema sa kojima se suočavala ondašnja Srbija,⁸ a s druge strane, u mnogim istoriografskim radovima koji bi se mogli nazvati partijskom istorijom.⁹ Ovako postavljena podela nije samo formalna. Suštinsku razliku između dve grupe radova određuje položaj na koji je u njima metodološki bilo postavljeno izučavanje srpskih socijalističkih ideja. Smeštene u složeni istorijski okvir nacionalne ideologije i programa, vojnih i diplomatskih akcija i sudbine samog naroda, one postaju osoben deo raslojene srpske političke misli, pa i njihovo tumačenje ističe iz celine. U prvoj grupi radova posebno treba navesti knjigu Dragoslava Jankovića "Srbija i jugoslovensko pitanje", zatim Andreja Mitrovića "Srbija u prvom svetskom ratu" i Đorđa Stankovića "Nikola Pašić, saveznici i stvaranje Jugoslavije". Drugu grupu radova čine oni u kojima su socijaldemokrati posmatrani izolovano, zbog čega često deluju beživotno, doktrinarno i apstraktno, čime se mogućnost objašnjenja sužava i ostavlja prostor za politizovane ocene i vrednovanja u kategorijama pozitivnog i negativnog. Tu grupu knjiga predstavljaju članci Sergija Dimitrijevića, kao i njegova monografija "Socijalistički radnički pokret u Srbiji 1870-1918" i Vlade Strugara "Jugoslovenske socijaldemokratske stranke 1914-1918" i "Socijaldemokratija i stvaranje Jugoslavije".

Čini se da je najveće ograničenje postojeće istoriografije bilo u tome što je SSDP proučavana pre svega kao politička snaga. Budući da je njena politička moć bila izuzetno mala, uočavanje uloge koju ona može imati u boljem razumevanju istorije srpskog naroda i društva takvim metodološkim postupkom ostaje nedostupno. Sa svoje strane istorijska građa upućuje na višeznačnost politike srpske socijaldemokratije. Analizom istorijskih izvora mogu se precizno razlučiti tri sloja koji određuju SSDP, a čiji spoj može dati odgovore relevantne za proučavanje njene politike.

Na prvoj ravni, koja je i istraživački najdostupnija, nalaze se javni, politički nastupi Partije preko štampe, u Narodnoj skupštini, na zborovima i demonstracijama. Taj politički izraz bio je za samu SSDP od posebne važnosti. Budući da je njena društvena moć bila gotovo zanemarljiva, Partija se, kao celina, za svoju posebnost borila kroz doslednost načelima, a posebnošću za svoju političku budućnost. Uporno izgrađivana slika nepokolebljive, načelne opozicije odavala je utisak monolitne političke organizacije nesklone kompromisu čak i u trenucima

biološke ugroženosti naroda, kao što je to bio slučaj jula 1914. Principijelno neprihvatanje rata kao načina rešavanja nacionalnih pitanja bilo je motiv kojim su odbacivali sve srpske ratove od 1912-1918. godine, uprkos tome što su oni, upravo po marksističkim kategorizacijama, bili različiti. Suprotstavljajući se ratovima, socijalisti nisu mogli da prihvate ni ratne ciljeve srpske vlade ili, tačnije rečeno, nisu bili spremni da se odreknu svoje ideje o Balkanskoj federaciji, za koju su se zalagali i onda kada je ona mogla izgledati moguća - u vreme Balkanskog saveza i prvog balkanskog rata, ali i do kraja prvog svetskog rata kada su srpski i bugarski narod u svoje iskustvo ubrojali i dva međusobna rata. Suštinsko pristajanje na Jugoslaviju, o čemu se prvi tragovi mogu naći od januara 1915. godine,¹⁰ nije za socijaliste značilo odustajanje od Balkanske federacije, već naprotiv, put ka njoj. Jugoslaviju su razumievali kao prvi stepen integracije Balkana.

Površno posmatrani na toj prvoj ravni socijaldemokrati ostavljaju utisak istrajne i dosledne stranke, ali njihovi postupci često mogu izgledati neprimereni vremenu i sredini u kojoj su delovali, a sama stranka više podseća na sektu nego što pokazuje ikakve znake političke životnosti.

Na drugom nivou se kao celina izdvaja unutrašnji život Partije. Na osnovu pisama socijaldemokratskih vođa, zatim zapisnika sa partijskih kongresa i nekolicine članaka u štampi mogu se izdvojiti dva ključna pitanja: 1. problem političke pragmatičnosti stranke; 2. pitanje njene unutrašnje podele. Naime, uprkos nedovoljne rečitosti, iz materijala se jasno izdvaja jedna, može se reći politička osobina stranke, koja je ostala neprimećena u dosadašnjoj istoriografiji. Radi se o sasvim posebnom pristupu političkoj pragmi koji teorijski počiva na članku kojeg je Karlo Kaucki 1910. godine poslao redakciji "Borbe" pod naslovom "Nacionalni zadaci socijalista među balkanskim Slovenima".¹¹ Kaucki je tada jasno poručivao: "Kada se ta klasa (radnička) nalazi u embrionalnom stanju, onda se zadatak socijalista sastoji više u tome da se bore za njene buduće, no za njene momentalne interese". Niz usput ostavljenih podataka mogu da pokažu da su se srpski socijalisti često rukovodili tim načelom. Može se navesti nekoliko karakterističnih primera te "pragmatičnosti za budućnost":

1. politika stranke prema Albaniji proisticala je iz njenih osnovnih postavki, ali se oštar stav protiv vladine politike može objasniti i time da su socijaldemokrati očekivali da će im protivljenje uvojoj mobilizaciji u jesen 1913. godine doneti konkretne političke poene u umornom, osiromašenom i iscrpljenom narodu;¹²

2. nekolicina članaka u "Radničkim novinama" bi mogla pokazati da je politika SSDP prema uređenju novih krajeva povezana i sa očekivanjima da će u nezadovoljnom stanovništvu tih oblasti stranka dobiti svoje nove političke pristalice;¹³

3. već i sam odnos SSDP prema ratu, uz puno poštovanje načela ustanovljenih na kongresima Internacionale, imao je u sebi i pragmatiku crtu, o čemu je otvoreno pisao Tucović 1911. godine u svom članku "Rat i socijalna demokratija": "Mase će se posle rata setiti proročkih reči Socijalne demokratije i ukoliko su nas

u danima rata, zavedene momentalnim reakcijama i šovinističkim raspoloženjem više mrzele, utoliko će nas posle rata više poštovati i voleti",¹⁴

4. samo istupanje srpskih predstavnika Triše Kaclerovića i Dušana Popovića na kongresu Internacionale u Štokholmu 1917. godine, iako je u istoriografiji ocenjeno kao krupna politička greška,¹⁵ izgleda kao konačni dokaz da su socijaldemokrati bili spremni i na politički kompromis u situaciji u kojoj je snaga uslova nadvladavala snagu načela.

Međutim, upravo u tom "pragmatizmu na dugi rok", koji je drugo lice mesijanizma, nalazili su se i koreni partijske podele. Svesni svog marginalnog položaja u prelomnim vremenima, pojedini istaknuti socijaldemokrati su smatrali da je potrebno sa više političke realnosti prilaziti stvarnosti. To se, pre svega, odnosi na stavove Dušana Popovića i Triše Kaclerovića tokom prvog balkanskog rata, kada im je istrajavanje na revolucionarnom metodu nacionalnog oslobođenja izgledalo suviše dogmatično, i na grupu socijaldemokrata koji su 1917. godine u Parizu formirali Komitet SSDP, a kojima je dalje insistiranje na Balkanskoj federaciji u uslovima svetskog rata delovalo neprikladno. Iako su te pojave u istoriografiji najčešće označavane kao šovinizam, ima se utisak da je u pitanju autentični revizionizam u okviru Socijaldemokratske partije. Radilo se, zapravo, o koliziji između projekta budućnosti i političke sadašnjosti, čime je pokazana sva krhkost ideje o partijskoj monolitnosti koja je određivala prvu, površinsku ravan partijskog delovanja. Suštinski, to je značilo postavljanje realnih uslova iznad načelnih opredeljenja, sa teorijskom pretpostavkom da su istorijske prilike promenljiva pojava na koju ne prijanjaju odgovori skrojeni u nekoj prethodnoj, prirodno drukčijoj situaciji. Rat je, kao jedno ekstremno političko stanje, samo pojačao podelu koja je, po novijim istraživanjima, označila čitavu istoriju stranke.¹⁶ Ta podela je nastala na pitanju metoda političke borbe stranke zadirući u ključnu dilemu između reforme i revolucije.

Treći uočeni nivo činili bi društveni uslovi Srbije toga doba koji su iz dubine određivali prirodu srpske socijaldemokratije. Dosadašnja istoriografija je pojavu socijalizma u Srbiji uglavnom proučavala kao rezultat upliva evropskih ideja na srpsko političko tle. Tako gledano stranka ostavlja utisak spoljne pojave, stranog političkog tkiva nakalemljenog na neodgovarajuću podlogu, pa samim tim može izgledati kao nešto izlišno, izdvojeno iz osnovnih tokova srpskog društva i ideja. Iako se upravo na toj posebnosti pokušavao da dokaže i sagradi njen istorijski značaj, postignut je, zapravo, suprotan efekat jer politička grupa koja ne izvire iz tla na kome deluje gubi razlog za svoje postojanje. Međutim, mnogo je pokazatelja koji dovode do zaključka da značaj ideja SSDP ne leži u njenoj izolaciji od političke scene Srbije, već upravo suprotno, u tome što ta stranke prirodno izvire iz srpskog društva, iz koga potiču jednako njena snaga i njene slabosti. Svako sazrevanje, pa tako i sazrevanje društva, praćeno je konkurencijom različitih rešenja. Rešenje koje je ponudila srpska socijaldemokratija nije bilo put kojim je krenulo srpsko društvo, ali se time ne umanjuje značaj te stranke kao artikulacije jedne, moguće društvene dimenzije, postavljene srpskoj istoriji kao alternativa, kao njena antiteza, iako se udaljuje i razlikuje od inicijalne ideje.

Uklopljenost socijaldemokrata u srpsko društvo može se istraživati na osnovu istorijskih izvora koji svedoče o društvenoj i političkoj misli stranke koja se nalazila u pozadini njene političke prakse. Suština te misli mogla bi se pojednostavljeno prikazati kao vizija unutrašnjeg razvoja srpske države i društva kao prvenstvenog interesa srpskog naroda. Pravilan put razvoja srpske države oni su videli u porastu broja industrijskih preduzeća, razvoju bankarstva, saobraćaja, rudarstva, intenzivne poljoprivrede, progresivnog poreskog sistema i porastu dohotka po glavi stanovnika. Zbog tako odabranih kriterijuma razvoja srpsku socijaldemokratiju treba proučavati u okviru koncepta političke moderne kao načina 20. veka da društvene promene kanališe racionalnim planiranjem.

Upravo u tom posebnom osećanju srpskog društvenog razvoja treba tražiti i najdublje određenje politike SSDP. U tom konceptu se mogu naći i pravi razlozi njihove antiratne politike. Razmišljajući o ratu socijalisti su polazili od njegovog društvenog naličja i posledica koje je imao po modernizaciju srpskog društva i države. Zbog toga su i dolazili u koliziju sa vladajućim nacionalnim koncepcijama, jer su smatrali da Srbija nema dovoljno ni ekonomske, ni društvene, a ni biološke snage za iscrpljujuće zadatke nacionalne politike.¹⁷ Takav odnos prema ratu je dalje povezan sa odnosom prema rezultatima rata. Naime, oni su rešenje srpskog nacionalnog pitanja izveli iz svog gledanja na karakter društvenog preobražaja Srbije. Polazeći od balkanskog iskustva, izvlačeći iz njega i izvesne anticipacije, socijaldemokrati su se opredelili za ideju Balkanske federacije, čija je istorijska uloga trebalo da bude dvojaka: da kao jedinstven, veliki privredni prostor omogućí razvoj modernih privreda i time se suprotstavi kolonijalnoj politici velikih sila; ali i da omogućí rešenje nacionalnog pitanja na etnički izmešanom Balkanu, garantujući slobodu svakom narodu. Takvo razumevanje Balkana kao nedeljive celine, utemeljeno na razumevanju privredne međuzavisnosti toga prostora, je zbog svoje integralnosti pripadalo modernim pravcima evropske misli. Zbog toga je i jugoslovenska ideja, o kojoj su iz političkih razloga malo pisali, za njih bila suštinski prihvatljiva, jer se u osnovi obe državne ideje nalazio isti princip - princip moderne integracije prostora, koji su oni, i kao internacionalisti, bili u stanju da zamisle.

Uporedo istraživanje tri naznačena nivoa politike srpske socijalne demokratije ukazuje na dubinsku protivurečnost koja je potresala tu stranku. Taj procep je vidljiv ako se uporede društvena misao SSDP i njen politički izraz ili, još tačnije, idejna uklopljenost u modernu evropsku tradiciju, s jedne strane, i, s druge strane, politička organizacija stranke koja je svojim unutrašnjim ustrojstvom i disciplinom bila bliža boljševičkom, revolucionarnom tipu partije. Takvo dvojstvo nije moglo da opstane pred političkim i istorijskim izazovima, pa se vremenom tanjila veza sa evropskim idejnim konceptom, ustupajući prostor ortodoksnom revolucionarstvu koje je, iskristalisano posle ruske revolucije, došlo do punog izražaja u KPJ. Zato se kao ključno pitanje nameće sledeće: zbog čega je u srpskom levom pokretu prevladao ortodokсни politički pravac? Razloge treba tražiti u uslovima koje je pružalo nedovoljno izdiferencirano srpsko društvo koje nije ostavljalo prostor za identifikaciju ideja dubinske društvene reforme. Nedovoljno mobilno

društvo, a pre svega arhaična struktura srpskog sela, čavali su na modernizacijske izazove uglavnom konzervativne odgovore, odbijajući da se suoče sa bolnim cepanjem više-manje monolitne socijalne strukture. Takvi uslovi su radikalizovali i revolucionisali srpsku levicu, sve više je približavajući ideji da fazu društvene diferencijacije treba preskočiti revolucijom, a novu ideju klasnog egalitarizma nasloniti na postojeću društvenu ujednačenost. Srpsko društvo, iz koga su nastali srpski socijalisti, vremenom je postalo ograničavajući faktor, pa su oni autentičnost svoje društvene misli postepeno zamenili suženim političkim izrazom, koji je, odvojivši se od osnove, počeo da se okoštava dobivši svoju unutrašnju dinamiku. Postajući sam sebi svrha, njihov politički nastup se vremenom radikalizovao, pokrivajući svoju slabost prevelikim zahtevima. Tako je, kao i u drugim nedovoljno razvijenim zemljama, stvoren određeni, prepoznatljiv tip levo orijentisane stranke u kojoj ideologija i politika imaju primat, a ličnost vođe presudni značaj.

Iz te protivurečnosti su nastale i sve podele u vodstvu stranke. Samo je prividno paradoksalno da su upravo ta kolebanja dodatno ojačala revolucionarnu koncepciju čija je pobeda značila prevagu ortodoksne tradicije srpske socijaldemokratije, ali i odgovor na društvene uslove Srbije toga vremena.

NAPOMENE

1. D. Tucović, Srbija i Arbanija, jedan prilog kritici zavojevačke politike srpske buržoazije, u: *Sabrana dela*, 8, Beograd 1980, str. 17-110.
2. Knjige su zajedno objavljene u: D. Lapčević, *Istorija socijalizma u Srbiji*, Beograd 1979.
3. Arhiv Srbije, Zbirka Triše Kaclerovića, Memoari.
4. Istorijski arhiv Komunističke partije Jugoslavije, Socijalistički pokret u Srbiji 1900-1919, tom III, Beograd 1950, str. 11.
5. V. Strugar, *Jugoslovenske socijaldemokratske stranke 1914-1918*, Zagreb 1963; S. Dimitrijević, *Balkanski socijalisti i prvi svetski rat, Prilozi za istoriju socijalizma*, 1, Beograd 1964; V. Strugar, *Srpska socijaldemokratska partija o nacionalnom pitanju*, *Socijalna demokratija jugoslovenskih naroda o nacionalnom pitanju*, Beograd 1956; S. Dimitrijević, *Socijalistički radnički pokret u Srbiji 1870-1918*, Beograd 1982; B. Hrabak - K. Džambazovski, *Srpski socijalisti na solunskom frontu, u Solunu i na Krfu 1916-1918*, *Istorijski glasnik*, 1-2, Beograd 1961; B. Hrabak, *Pokušaj srpske vlade da politički koristi socijaldemokrate 1917-1918*, *Arhivski almanah*, 4, Beograd 1962; E. Redžić, *Stanovište Srpske socijaldemokratske partije o balkanskom i jugoslovenskom pitanju, Tokovi Revolucije*, 10-11, Beograd 1974.

6. S. Dimitrijević, *Socijalistički radnički pokret u Srbiji 1870-1918*, Beograd 1982.
7. S. Dimitrijević, *Predgovor Sabranim delima Dušana Popovića, Sabrana dela, I*, Beograd 1975, str. 7-115.
8. D. Janković, *Srbija i jugoslovensko pitanje 1914-1915*, Beograd 1973; M. Ekmečić, *Ratni ciljevi Srbije 1914*, Beograd 1973; Đ. Stanković, Nikola Pašić, saveznici i stvaranje Jugoslavije, Beograd 1984; A. Mitrović, *Srbija u prvom svetskom ratu*, Beograd 1984; A. Mitrović, u: *Istorija srpskog naroda VI-2*, Beograd 1983.
9. Vidi napomenu br. 5.
10. "Internacionalna diplomatska utakmica", *Radničke novine* (u daljem tekstu R.N.), 2.1.1915, br. 2; "Srbija i Italija", R.N, 3.1.1915, br. 3; "Italija i Balkan", R.N, 3.1.1915, br. 3; "Gde je čvor?", R.N, 16.1.1915, br. 16; "Italija i Dalmacija", R.N, 12.2.1915, br. 43.
11. K. Kaucki, "Nacionalni zadaci socijalista među balkanskim Slovenima", *Borba*, 1.4.1910, br. 7.
12. D. Tucović, "Trajan rat", u: *Sabrana dela*, 7, str. 135-138; "Treći rat", R.N, 16.9.1913, br. 192; "Ko je kriv?", R.N, 18.9.1913, br. 194.
13. D. Tucović, "Izvod iz diskusije na zajedničkoj sednici sindkata i partijskog veća", u: *Sabrana dela*, 7, str. 122-123; "Na sudobonosnoj prekretnici", R.N, 31.8.1913, br. 179; "Narodni i kapitalistički interesi", R.N, 11.7.1913, br. 132.
14. "Rat i Socijalna Demokracija", R.N, 11.10.1911, br. 228.
15. S. Dimitrijević, *Socijalistički radnički pokret u Srbiji*, str. 279; *Predgovor Sabranim delima Dušana Popovića, Sabrana dela*, 1, str. 77.
16. M. Bogdanović, *Srpski radnički pokret 1903-1914, naličje legende*, Zagreb 1990, str. 343.
17. Uporedi: "Dosta je bilo", R.N, 18.12.1912, br. 253; "Šta nam donosi rat?", R.N, 28.9.1912, br. 228; "Rat i privreda u Srbiji": R.N, 5.10.1912, br. 232; R.N, 9.10.1912, br. 233; R.N, 12.10.1912, br. 234; R.N, 16.10.1912, br. 235; "Bezumlje", R.N, 14.2.1915, br. 45; "Sjajni plodovi", R.N, 6.2.1915, br. 37.

SUMMARY

On the Policy of the Serbian Social Democratic Party During the Wars 1912-1918.

The article deals with the war policy of the Serbian social Democratic Party in the period between 1912-1918. The party itself consisted of a small number of members (5200). Its greatest electoral success was achieved in 1912 when it numbered about 25000 voters and two of its members Mr Dragisa Lapcevic and Mr Trisa Kaclerovic were elected Members of Parliament. Regardless of its numerical smallness, the SSDP is interesting for historiographic analyses as its very occurrence testifies the existence of pluralism in Serbia between 1903-1914. A survey of the short history of this party points out some general conclusions on how a West European idea was adapted to social conditions so different from those where it originated.

SSDP saw the solution of the Serbian national problem as part of the Balkan issue. Therefore, the idea of a Balkan federation as a complex state community that could bring together the peoples of the Balkan and offer them equality within a federal governmental structure, held a crucial position in their programme. The Balkans was conceived as a united economic in spite of hesitations within the party, SSDP as a whole did not till the end of the First World War reject the idea of creating the Balkan federation. They accepted the creation of Yugoslavia as early as 1915, but persistently supported the idea of it being only a transient form leading to a wider Balkan integration.